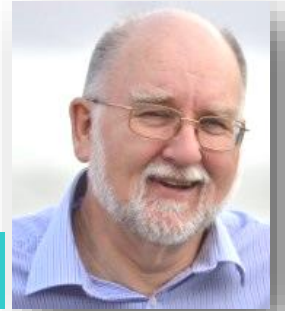

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Caethwasiaeth Jamaica, Bedyddwyr Hengoed a Solomon Nutry (Rhan 2)

Soniwyd y tro diwethaf am y ffordd y dechreuodd y fasnach mewn caethion du o ddifrif yn hanes Prydain gyda datblygu'r diwydiant siwgr yn ynysydd y Caribî, yn enwedig ar ôl i Jamaica ddod i feddiant Prydain yn yr 17eg ganrif, a chrybwyllwyd lle amlwg teulu Morganiaid Llanrhyddi ym mywyd Jamaica yn y cyfnod cynnar hwnnw.

Soniwyd hefyd am yr ymgyrchu yn erbyn y gaethfasnach a ddechreuodd fagu nerth ym Mhrydain erbyn y 1780au, ac a arweiniodd at ddiddymu'r fasnach mewn caethion gan Senedd Prydain yn 1807; a chrybwyllwyd yn arbennig rôl danlyd, arloesol y gweinidog Bedyddiedig o'r Hengoed, Morgan John Rhys (1860–1804), yn yr ymgyrchu hwnnw yn y cyddestun Cymreig.

Un arall o Forgannwg a gododd ei lais yn angerddol yn erbyn y gaethfasnach, wrth gwrs, oedd Iolo Morganwg (1747–1826), ac mae hynny'n tanlinellu pa mor gymhleth y gallai pethau fod o fewn yr un teulu, hyd yn oed, oherwydd (fel y nodais yn y golofn hon yn rhifyn Gorffennaf 2020) roedd tri brawd lolo yn byw yn Jamaica ac yn cadw caethweision yno.

Dileu'r fasnach mewn caethion a wnaeth Senedd Prydain yn 1807, ond roedd yn parhau yn gyfreithlon i gadw caethion yn Jamaica a thiriogaethau tramor eraill Prydain. Yn wir, roedd yn ganol y 1830au cyn i'r Senedd yn San Steffan ddileu caethwasiaeth ynddynt, yn dilyn cyfnod o ymgyrchu taer a ddechreuodd o ddifrif tua 1823.

Roedd cenhadaeth gan y Bedyddwyr yn Jamaica, a daeth cannoedd lawer o'r caethion yno yn Gristnogion trwy waith y genhadaeth honno yn ystod y 1820au. Casâi'r cenhadon gaethwasiaeth â chas perffaith, ond pwyswyd yn drwm arnynt gan y Gymdeithas Genhadol ym Mhrydain i beidio ag ymyrryd yn gyhoeddus â'r drefn wladol a gwleidyddol ar yr ynys ac i annog y caethweision i fyw yn ufudd a heddychlon. Er i'r cenhadon gydymffurfio, dangosent yn eu hymddygiad cyffredinol eu cydymdeimlad dwfn tuag at y boblogaeth ddu, gan geisio eu gorau i hyrwyddo eu lles a'u haddysg, a bu hynny'n achos cryn dyndra rhyngddynt a'r caethfeistri.

Daeth pethau i'r pen adeg y Nadolig 1831. Cododd nifer sylweddol o gaethion Jamaica mewn gwrthryfel yr adeg honno. Fe'u cosbwyd mewn ffordd hynod gïaidd, a lladd cannoedd ohonynt. Cyhuddwyd y cenhadon hwythau o annog gwrthryfel, a'u herlid o'r herwydd, gan garcharu rhai ohonynt a dinistrio nifer o'u capeli. A'r canlyniad fu i'r cenhadon yn awr ddechrau codi eu llais yn ffyrnig o blaid rhyddhau'r caethion.

William Knibb (1803–45) oedd un o'r rhai mwyaf croch ei lais yn erbyn caethwasiaeth o blith y cenhadon. Brodor o Kettering yn swydd Northampton ydoedd, ond symudodd yn 1816 i weithio mewn swyddfa argraffu ym Mryste. Yno, daeth yn aelod yn eglwys Fedyddiedig Broadmead, lle roedd Dr John Ryland (1753–1825) yn weinidog a hefyd yn brifathro Athrofa'r Bedyddwyr yn y ddinas (lle y bu Morgan John Rhys yn fyfyrwr o dan raglaenydd Ryland, Dr Caleb Evans).

Roedd John Ryland yn gryf yn erbyn caethwasiaeth ac yn frwd ei gefnogaeth i genhadaeth y Bedyddwyr yn Jamaica, a'r diwedd fu i William Knibb hwylio am y maes cenhadol yn Jamaica ym mis Tachwedd 1824, a hynny yng nghwmni ei wraig newydd, Mary Watkins (1798–1866). Roedd Mary yn aelod yn yr un eglwys Fedyddiedig ym Mryste â William, ac yng nghapel Broadmead y priodwyd y ddau ar 5 Hydref 1824, ond un o Bont-y-pŵl oedd Mary yn wreiddiol, ac yn siarad Cymraeg.

Fel mae'n digwydd, roedd gan wraig James Coultart (1786–1836), un o gyfeillion agos William Knibb ymhlith cenhadon Jamaica, gysylltiadau Cymreig hefyd. Abigail Charlotte Green oedd ei henw, ac er iddi gael ei geni yn Southampton yn 1797, roedd yn wyres i Lewis Williams, Anghydfurfiwr amlwg o blwyf Gwenddwr i'r gogledd-ddwyrain o Aberhonddu, a fu'n Uchel Siryf Brycheiniog yn 1781; ac wedi iddi golli ei gŵr, ailbriododd yn 1839 â Henry Williams, gweinidog gyda'r Bedyddwyr yn Aberhonddu.

Dychwelodd William a Mary Knibb i Brydain yn haf 1832 i fod yn llais dros y cenhadon ac yn erbyn caethwasiaeth. Buont yn ymgyrchu'n daer ac yn ddiflewyn-ar-dafod. Gallwn ymdeimlo ag angerdd eu hymgyrchu yn yr araith rymus a draddododd William Knibb mewn cyfarfod cyhoeddus yn Exeter Hall yn Llundain yn Awst 1832 o blaid ei frodyr a'i chworydd 'Affricanaidd' gorthrymedig – araith a gyfieithwyd i'r Gymraeg gan y Methodist Calfinaidd ifanc o Ddyffryn Conwy, John Evans ('I. D. Ffraid'; 1814–75), a'i chyhoeddi mewn llyfryn yn Llanrwst yn 1833.

Teithiai William Knibb yn helaeth, gan areithio mewn cyfarfodydd ar hyd a lled y wlad. Bu hefyd yn rhoi tystiolaeth i bwyllgorau'r Senedd; ac fe ddywedir i ymgyrchu diflino William a Mary Knibb fod yn gyfraniad allweddol tuag at gael Senedd Prydain i basio deddf yn Awst 1833 a fyddai'n dileu caethwasiaeth yn Jamaica a'r rhan fwyaf o diriogaethau tramor Prydain y flwyddyn ganlynol. Ac er mai William Knibb oedd 'wyneb cyhoeddus' yr ymgyrchu, fel y dywed y cylchgrawn *Bye-Gones* yn 1895: 'It was freely known that [his wife] was the great secret of Knibb's successes.'

(i'w barhau)